

Tulkitseva tiede, ymmärretty oleminen

Sami Pihlström

Jarkko Tontti (toim.): *Tulkinnasta toiseen: Esseitä hermeneutiikasta*. Vastapaino, Tampere, 2005. 278 s.

Kotimaiset kirjoittajat ja kääntäjät ovat viime vuosina paneutuneet kiitettävästi – monien vanhempien klassikkojen ohella – 1900-luvun filosofian keskeisiin suuntauksiin, kuten fenomenologiaan, analyttiseen filosofiaan, (jälki)strukturalismiin ja dekonstruktioon. Oikeusfilosofiasta väitelleen Jarkko Tontin toimittama hermeneutiikkaa käsittelevä kokoelma tuo tähän viime vuosisadan filosofian jatkuvaan uudelleenarviointiin tarpeellisen täydennyksen. Tontti toimitti filosofisen aikakauslehden *niin & näin* laajan hermeneutiikan erikoisnumeron 3/2002 (39-105), ja osa nyt arvioidavana olevan teoksen teksteistä ilmestyikin alun perin jo siinä. Tulkinnasta toiseen tutustuttaa suomalaisen lukijan hermeneutiikkaan sekä kotimaisten kirjoitusten että 1900-luvun loppupuolen hermeneutiikkakeskustelua esittelevien hyvin valikoitujen käännösnäytteiden voimin. Näin se toimii erinomaisesti saman kustantajan julkaiseman Hans-Georg Gadamerin esseiden suomennosvalikoiman *Hermeneutiikka* sirsarteoksena [1].

Rikas näkymä hermeneutiikan ydinongelmista

Tulkinnasta toiseen jakautuu neljään osaan. Aluksi esitellään hermeneutiikan 1500-luvulle juontuvaa historiaa [2] Erna Oeschin, Juha Var-ton ja Tontin itsensä artikkelien avulla. Teoksen toinen ja laajin osa paneutuu 1900-luvun hermeneutiikan peruskysymykseen: onko kyseessä ontologinen teoria (ihmisen) olemisen perusluonteesta, ”täälläolon” olemisesta ”maailmasuolemistaan” tulkitsevana ja (aina jo) ymmärtäneenä, kuten vuosisadan kaiketi suurin hermeneutikko Gadamer opettajansa Martin Heideggerin ajatuksia edelleen kehitellen katsoi, vai tuleeko hermeneutiikan seurata varhaisempia klassikkoja (esim. Friedrich Schleiermacher, Wilhelm Dilthey ja muut ontologista käännettä edeltävät hermeneutikot) ja pitäytyä metodologisessa, tulkitsevien ihmistieteiden menetelmiä

koskevassa teoretisoinnissa, eli tuleeko hermeneutiikka ymmärtää Gadamer-kriitikon Emilio Bettin tapaan ”hengentieteiden yleisenä menetelmäoppina”? Vai ovatko nämä näkökulmat jotenkin syntetisoitavissa – eli voitaisiinko ontologia–metodologia-vastakkainasettelusta päästä hedelmällisellä tavalla eteenpäin, kuten Paul Ricoeurin tai Gianni Vattimon voidaan (hyvin eri tavoin) katsoa ehdottaneen?

Näiden nykyklassikkojen tekstien ja heidän ajatteluunsa johdattelevien tulkitsijoiden ja kääntäjien (Reijo Kupiainen, Jarkko S. Tuusvuori, Jarkko Tontti, Jussi Vähämäki) kommenttien myötä lukijalle avautuu rikas näkymä hermeneutiikan ydinongelmista 1900-luvun jälkipuoliskolla.

Kolmas ja neljäs osa tarttuvat hermeneutiikan yleistä luonnetta koskevan ontologia–metodologia-keskustelun sijasta erityisteemoihin. Hermeneutiikan suhde kriittiseen teoriaan on aiheena Tuusvuoren suomentamassa Gadamerin ja Jürgen Habermasin ajatustenvaihdossa, ja lopuksi esitellään Ismo Nikanderin kääntämänä ja johdattelemana Gadamerin jännitteistä suhdetta Jacques Derridan dekonstruktioon [3]. Gadamer on siis kolmella käännetyllä kirjoituksellaan tämän(kin) kirjan keskeinen henkilö, kuten asiaan kuuluu – hänen merkitystään viime vuosisadan hermeneutiikan kehityksessä olisikin vaikea yliarvioida. Mutta kuten loppuun liitetty hyödyllinen nimihakemisto osoittaa, teos nostaa esiin myös koko joukon vähemmän tunnettuja nimiä.

Ansiokas mutta hieman sekava kokonaisuus

Tulkinnasta toiseen on monipuolisuutensa vuoksi sekä ansiokas että hieman sekava kokonaisuus. Käännökset ja kotimaiset artikkelit vuorottelevat, ja tästä avautuu hermeneutiikan parhaita perinteitä noudattaen lukijan ymmärrystä lisäävä dialogi klassikkojen ja heidän suomalaisten tulkitsijoidensa (sekä ihannetapauksessa lukijan itsensä) välillä.

Esimerkiksi Tontin artikkeli ”Olemisen haaste – 1900-luvun hermeneutiikan päälinjat” kontekstualisoi hyvin sitä seuraavan osan II (”On-

tologiaa vai metodologiaa?”), joka avautuu Kupaisien Heidegger-artikkelilla. On ymmärrettävää, että alan suurista klassikoista juuri Heideggeria ei tähän kokoelmaan ole käännetty – hänen tuotantoaanhan on jo melko paljon saata- vissa suomeksi. Varhaisempia hermeneutikko- ja, vaikkapa Schleiermacheria, tosin olisi ollut mukava saada luettavaksi käännoksinä.

Tontin kokoama antologia on kauttaaltaan oppineiden ammatti-ihmisten työtä. Sekä klas- sikkosuomennokset että niitä tulkitsevat artik- kelit ovat asiantuntevia, eikä ainakaan minul- la ole niihin moittimista (vaikka ehkä jollakul- la hermeneutiikan specialistilla voisi ollakin). En myöskään voi tässä lähteä ruotimaan Gada- merin, Ricoeurin tai Vattimon ajattelun mutkik- kuuksia. Teoksen ongelmat, joihin lyhyesti ha- luan puuttua, ovatkin toisaalla.

Tontti avaa toimittajan johdantonsa seuraav- vasti (7): ”Ei ole perusteetonta väittää, että päät- tyneen vuosisadan filosofisten koulukuntien kilpalaulannassa hermeneutiikka vei lopultakin voiton. Se ei ole kokenut sitä hetkellisen loiston ja äkkinäisen sammumisen kohtaloa, joka luon- nehtii joitakin 1900-luvun filosofian virtauksia. Se ei myöskään ole ajautunut peruslähtökohdat kyseenalaistavaan kriisiin, joka vuosituhannen vaihteessa johti yritelmiin pystyttää näivetty- neiden suuntausten raunioille erilaisia ’postfilo- sofioita’. Eikä se ole taantunut vanhojen mes- tarien lähiluvuksi ja puolustamiseksi kuten joil- lekin koulukunnille on käynyt.” [4]

Kritiikin kohdetta ei kuitenkaan yksilöidä. Mitä tarkasti ottaen olivat nämä hermeneuti- kalle laulukilpailussa hävinneet koulukunnat? Loistiko ja sammuiko äkillisesti esimerkiksi de- konstruktio – vai kenties saksalainen ”elämän- filosofia” tai amerikkalainen pragmatismi aivan vuosisadan alussa? Onko analyyttinen filosofia ”näivettynyt” ja raunioitunut niin, että ”pos- tanalyttinen” filosofia on nyt käynyt mahdol- liseksi (joskin vain ”yritelmänä”)? Onko feno- menologia kenties taantunut Edmund Husser- lin tai Maurice Merleau-Pontyn tekstien ”lähi- luvuksi ja puolustamiseksi”?

Tällaiset syytökset ovat toki mahdollisia, osin perusteltujakin. Toisaalta koulukuntien ”sam- mumisen”, ”näivettymisen”, ”raunioitumisen”, ”taantumisen” ja niiden peruslähtökohtien ky- seenalaistumisen sijasta – tai jopa tällaisen ke- hityksen myötä – on ehkä tapahtunut myös po- sitiivisemmin kuvattavissa olevaa koulukunta- erojen hämärtymistä, aiemmin erillisinä näyt- täytyneiden suuntausten sekoittumista, uuden- laista jännittävää dialogia, hermeneuttista hori-

sonntien yhteensulautumista. Esimerkiksi prag- matismien ja analyyttisen filosofian – tai prag- matismien ja fenomenologian, tai analyyttisen filosofian ja fenomenologian – välillä on käy- tonia mielenkiintoisia, yhä jatkuvia keskuste- luja, joita voisi kuvata muutenkin kuin näiden koulukuntien näivettymisenä tai taantumisena.

Filosofiset traditiot saattavat myös saada uutta elinvoimaa siitä, että niiden alkuperäinen ”puhtaus” liataan, kun niihin sekoittuu näen- näisesti vieraita aineksia. Tietenkin tällöin pe- rinteiden identiteetti käy ongelmalliseksi: pe- rinteiden ”rajalla” olevat ajattelijat saattavat tär- keällä tavalla uudistaa perinnettä, johon kaikki (varsinkaan he itse) eivät katsoisi heidän mis- sään tapauksessa kuuluvan [5]. Muistettakoon myös, ettei edes moneen kertaan kuolleeksi ju- listettu looginen empirismi ole täysin kuollut; pikemminkin viimeaikainen tutkimus on nostan- nut siitä esiin lukuisia yhä elinkelpoisia, ”muo- dikkaampia” suuntauksia ennakoineita piirtei- tä [6].

Kuka ”voitti” kilpalaulannan?

Sen sijaan, että Tontti ehdottaisi aitoa ajatusten- vaihtoa filosofian koulukuntien välillä – tai pyr- kisi lokeroivasta koulukunta-ajattelusta koko- naan eroon –, hän haluaa ilmeisesti pitää voi- massa 1900-luvun perinteiden väliset rajalin- jat julistaessaan hermeneutiikan ”kilpalaulan- nan” voittajaksi. Tontti linnoittautuu näin tu- kevasti ”mannermaiseksi” mielletyn filosofi- an taakse välittämättä siitä, että analyyttisen ja mannermaisen filosofian aikanaan terävänä pi- detty ero on nykyisin toistuvasti kyseenalais- tettu. Samaan perinteisiin taisteluasemiin juut- tuneeseen ajatteluun viittaa hänen vihjauksen- sa ”suomalaisen virkafilosofian hienoisesta ka- pea-alaisuudesta” (7).

Vaikka Tontti lienee oikeassa selittäessään hermeneutiikan menestystä sillä, että se on pys- tynyt jatkuvasti uudistumaan kuitenkin pe- rinnettään unohtamatta sekä myös ”puhuttele- maan erityistieteitä”, kuten (Suomessakin) teo- logiaa, oikeustiedettä, kasvatustiedettä ja kir- jallisuustiedettä (7-8) [7], ja vaikka hän myön- tää, että hermeneutiikka on kyennyt myös ”he- delmälliseen vuoropuheluun muiden filosofis- ten suuntausten kanssa” (7), hän ei nähdäkse- ni riittävästi painota muiden, esimerkiksi edellä mainittujen, perinteiden samantapaisia ansioi- ta ja uudistumiskykyä. Sitä paitsi kilpalaulanta lienee kesken, tai ainakin uusi kisa on alkanut

2000-luvulla, eivätkä osanottajat ole enää aivan samat kuin ennen.

Tontin tavoitteiden hienoista kapea-alaisuutta ilmentää myös se, että hän on jättänyt kirjasta pois ”analyyttisen hermeneutiikan” nimellä tunnetun yrityksen rakentaa siltaa hermeneutiikan ja analyyttisen filosofian välillä. Tämän Ludwig Wittgensteinin myöhäisfilosofiaa vaikutteita omaksuneen suuntauksen tunnetuimpia edustajia olivat Georg Henrik von Wright ja Peter Winch [8] ja perinnettä on Suomessakin esitelty ja arvioitu vertailuin hermeneutiikkaan ja kriittiseen teoriaan [9]. Tontti tyytyy toteamaan alaviitteessä, että analyttinen hermeneutiikka (jonka edustajista hän kyllä mainitsee von Wrightin ja Winchin) ”ei kuitenkaan ole enää elinvoimainen” ja että sillä on merkitystä ”lähinnä aatehistoriallisena kuriositeettina” (52n2).

Olen eri mieltä. Winchin ja hänen hengenheimoistensa edustama näkökulma Wittgensteiniin ei tosin edustane Wittgenstein-kommentaarikirjallisuuden valtavirtaa, mutta tässä perinteessä kirjoitetut wittgensteinilaisvaikutteiset kontribuutiot etenkin moraali- ja uskonnonfilosofiaan muodostavat kyllä melko itsenäisen, uskoakseni yhä elinvoimaisen perinteen, jossa korostuu inhimillisten (esimerkiksi uskonnollisten) käytäntöjen ja ajattelun ymmärtäminen ”sisäisestä” näkökulmasta ulkoisen, esimerkiksi kausaalisen selittämisen sijasta [10]. von Wrightin *Explanation and Understanding* ja hänen myöhemmät teoksensa ihmisen toimintaa selittävän tutkimuksen erityispiirteistä luonnontieteelliseen selittämiseen verrattuna puolestaan eivät varmastikaan saaneet kansainvälisessä keskustelussa kaikkea sitä huomiota, jonka ne olisivat ansainneet, mutta on käymässä yhä selvemmäksi, että von Wrightin näkemykset vertautuvat monin mielenkiintoisin tavoin nykyisen mielen filosofian ja ihmistieteiden tieteenfilosofian ”ei-reduktiivisen naturalismin” etsintään. [11]

Oman ajattelun ennakkoluuloja tunnistamaan

Analyttistä hermeneutiikkaa vaikutusvaltaisempi vuoropuhelu analyttisen filosofian ja hermeneutiikan välille on viime vuosina muotoutunut eräiden alun perin lähinnä analyttistä filosofiaa edustaneiden ajattelijoiden työssä, jotka ovat omaksuneet merkittäviä vaikutteita Gadamerilta (ja muiltakin ”mannermaisina” pi-

detyiltä klassikoilta, kuten Hegeliltä). Tällaisia perinteiset koulukunta- ja rikkovia nykyfilosofiaa ovat esimerkiksi yhdysvaltalaiset John McDowell ja Robert Brandom [12]. Eturivin analyttistä filosofiaa seuraava joutuu näin vääjäämättä tutustumaan myös hermeneutiikkaan muodossa tai toisessa.

Ymmärtämistä tavoittelevaa dialogia voidaan siis mainiosti laajentaa Tulkinnasta toiseen -teoksessa esiteltyä perinteistä hermeneutista pelikenttää laajemmalle. Toisaalta ennakkoluuloista pitäytymistä tietyssä traditiossa toisia ajattelijoita ulos sulkien on myös – ainakin gadamerilaisten mukaan – ymmärtämisen välttämätön lähtökohta. Kuten Tontti itse Gadameria esitellessään muistuttaa, ennakkoluulot ovat ymmärtämisen ja tulkinnan ”välttämättömiä mahdollisuusehtoja” – ”kaikista auktoriteeteista vapaa kritiikki ja järjenkäyttö on käsitteellisesti mahdotonta” (61, korostus alkutekstissä).

Oman ajattelun ennakkoluulot ja auktoriteetit pitäisi kuitenkin pyrkiä itsekriittisesti tunnistamaan, jotta voisi perustellusti ottaa kantaa muiden ennakkoluuloihin ja auktoriteetteihin (62). Mutta kenties Tontti onkin koulukuntakannanotoissaan tarkoituksellisen poleeminen [13] toteuttaakseen gadamerilaisen hermeneutiikan ”konfliktuaalisuuden” vaatimuksen ymmärtämisen edistämiseksi (vrt. 65)?

Avaimia traditioiden väliseen ymmärryksen tavoitteluun voitaisiin löytää nyt suomennettujen hermeneutikkojen omistakin teksteistä. Esimerkiksi Gadamer sanoo (tosin vain alaviitteessä) Wittgensteinin kielipelin käsitteen tuntuvan hänestä ”täysin luonnolliselta” (133n14). Ricoeur puolestaan korostaa, että ”moniselitteisten ilmaisujen semantiikassa ryhdytään hedelmälliseen dialogiin Wittgensteinin Filosofisista tutkimuksista lähtöisin olevien oppijärjestelmien kanssa ja anglosaksisista maista peräisin olevan tavallisen kielen analyysin kanssa” (153) [14]. Habermaskin viittaa (kriittisesti) Wittgensteiniin Gadameria käsittelevässä esseessään (206-207), ja Gadamer itse tekee eksplisiittisemmän rinnastuksen: ”Hermeneuttinen refleksio siis paljastaa sanojen valheellisia siirtymiä siihen tyyliin kuin Wittgenstein arvosteli psykologian käsitteitä palauttamalla ne käytäntöön kytkeytyneen puheen hermeneuttiseen alkutilanteeseen” (215). Vattimo taas keskustelee muiden muassa Richard Rortyn ja Thomas Kuhnin kanssa (178-179), ja Gadamer myöntää Karl-Otto Apelin rikastaneen hermeneutiikkaa viittaamalla pragmatismiin klassikkoina tunnetuihin Charles Peirceen ja Josiah Royceen (223).

Näiden kiistatta erilaisten perinteiden ja ajattelijoiden työstämien teemojen ykseyttä moninaisuudessa, yhteisiä aiheita ja ongelmia erojen keskellä, voitaisiin myös etsiskellä korostamalla sitä, miten niin hermeneutiikka, wittgensteinilainen kielipelejä ja elämänmuotoja tutkiva kielifilosofia kuin dekonstruktioikin – tai vaikkapa Donald Davidsonin radikaalin tulkinnan teoria – kukin omalla tavallaan tarkastelevat Kantin transsendentaalifilosofiasta mukaillulla, transsendentaalista argumentaatiota uudelleen artikuloivalla tavalla ymmärtämisen ja merkityksen edellytyksiä, niitä ennakkoehtoja, joiden on välttämättä toteuduttava, jotta (toisen) ymmärtäminen ja/tai merkityksellinen kieli ylipäänsä olisi mahdollista [15].

Näin esimerkiksi sekä ”jatkomon” että ”katkoksen” (tai merkityksen ”läsnäolon” ja ”poissaolon”) korostaminen ymmärtämisen edellytyksinä (vrt. Nikander 249ff.) voi olla osa merkityksen transsendentaalisten ehtojen – välttämättömien mahdollisuusehtojen – kartoittamista. Mielelläni lukisinkin hermeneutiikkaa – en kilpalaulannan voittajana vaan – 1900-luvun filosofiaa koulukuntakiistoja syvällisemmin leimaavan transsendentaalisen tradition yhtenä hahmottajana, tulkitsijana ja kehittäjänä.

VIITTEET

- [1] Ks. Hans-Georg Gadamer, *Hermeneutiikka: Ymmärtäminen tieteissä ja filosofiassa*, suom. Ismo Nikander, Vastapaino, Tampere, 2004. Gadamer tunnetaan etenkin mammuttiteoksestaan *Wahrheit und Methode* (1960), jota ei ole suomennettu. Tuon teoksen toisen painoksen esipuhe löytyy kuitenkin käsillä olevasta kokoelmasta.
- [2] Toki voidaan, kuten Oesch (15) huomauttaa, pitää hermeneutiikan alkuteksteinä jo Platonin Kratylosta ja Aristoteleen *Tulkinnasta*-teosta. Hermeneutiikan varhaisen, 1500-1800-luvuille ajoittuvan kehityksen erittelijänä Oeschin artikkeli on ansiokas.
- [3] Derridan ja Gadamerin tähän teokseen käännettyjen keskustelupuheenvuorojen lähtökohta on Gadamerin ”Text und Interpretation” (”Teksti ja tulkinta”, 1984), joka sisältyy viitteessä 1 mainittuun Gadamer-valikoimaan *Hermeneutiikka*.
- [4] Sama avaus johdatteli jo *niin & näin* -hermeneutiikkateemaan (3/2002, 39).
- [5] Jotakin tämääntapaista yritän ehdottaa artikkelissani ”Filosofian traditionaalisuudesta ja transsendentaalisuudesta”, teoksessa Sami Pihlström, *Kokemuksen käytännölliset ehdot: Kantilaisen filosofian uudelleenarviointia*, Yliopistopaino, Helsinki, 2002. Ks. myös Pihlström, *Naturalizing the Transcendental: A Pragmatic View*, Prometheus/Humanity Books, Amherst, NY, 2003.
- [6] Ks. esim. Ilkka Niiniluoto ja Heikki J. Koskinen (toim.), *Wienin piiri*, Gaudeamus, Helsinki, 2002.

- [7] Tähän luetteluun voisi lisätä esimerkiksi uskontotieteen, jonka piirissä hermeneuttista lähestymistapaa ovat Suomessa edustaneet mm. monet René Gothonin työt. Vrt. Gothonin tässä lehdessä julkaisemaa arvostelua Gadamer-suomennoksesta *Hermeneutiikka* (”Vuoropuhelun ylläpitäminen ja toiseuden ymmärtäminen globalisaation suurimpia haasteita”, *Tieteessä tapahtuu* 1/2005, 66-70).
- [8] Ks. G.H. von Wright, *Explanation and Understanding*, Cornell University Press, Ithaca, NY, 1971; Peter Winch, *Yhteiskuntatieteet ja filosofia*, suom. Ilkka Malinen, Gummerus, Jyväskylä, 1979 (alkuteos 1958).
- [9] Heikki Kannisto, ”Ymmärtäminen, kritiikki, hermeneutiikka”, teoksessa Ilkka Niiniluoto ja Esa Saarinen (toim.), *Nykyajan filosofia*, WSOY, Helsinki, 2002, 303-435. (Kirjoitus ilmestyi alun perin saman teoksen varhaisemmassa versiossa *Vuosisatamme filosofia* vuonna 1986.) On valitettavaa, ettei *Tulkinnasta toiseen* -teos tunne Kanniston artikkelia, vaikka se on yksi oppineimpia hermeneutiikan esittelyjä maassamme. Winchin ja yleisemmin myöhäis-wittgensteinilaisuuden suhteista muihin perinteisiin, kuten pragmatismiin, vrt. myös artikkeliani ”Metodit ja totuus: ihmis- ja yhteiskuntatieteiden filosofisia ongelmia”, teoksessa Pihlström, *Kokemuksen käytännölliset ehdot*; ks. lisäksi Jari Eskola ja Sami Pihlström (toim.), *Ihmistä tutkimassa*, Kuopio University Press, Kuopio, 2003.
- [10] Winchin ohella perinteen keskeisiä nimiä ovat olleet mm. Rush Rhees, D.Z. Phillips, Ilham Dilman, Raimond Gaita ja Lars Hertzberg.
- [11] Aihetta on käsitellyt erityisesti Alberto Emiliani, joka mm. esitelmöi von Wrightin mielen filosofiasta syyskuussa 2004 järjestetyssä von Wright-muistosymposiumissa. Vrt. myös Sami Pihlström, ”The Re-Emergence of the Emergence Debate”, *Principia* 6:2 (2002), 133-181. Tontin väite, ettei von Wrightin tuotanto enää ole ajankohtaista ja että *Explanation and Understanding* on ”kovin vähäinen yritys, oikeastaan täysin merkityksetön nykykeskustelujen kannalta”, verrattuna esimerkiksi Gadamerin *Wahrheit und Methode* tai Michel Foucault’n *Les mots et les choses* -teoksiin (Jarkko Tontti, ”Vain sisällyksetöntä leikkiä kaavoilla ja keinotekoisilla merkeillä?”, kirja-arvostelu G.H. von Wrightin omaelämäkerrasta *Elämäni niin kuin sen muistan*, 2002, *niin & näin* 2/2004, 158-159; tässä 159), on uskoakseni epätosi ja ainakin vahvasti liioitteleva.
- [12] Heidän Gadamer-vaikutteistaan ks. esim. John McDowell, *Mind and World*, 2. painos, Harvard University Press, Cambridge, MA & London, 1996 (1. painos 1994); Robert B. Brandom, *Tales of the Mighty Dead: Historical Essays in the Metaphysics of Intentionality*, Harvard University Press, Cambridge, MA & London, 2002.
- [13] Tontin pyrkimysten poleemisuuutta kuvastaa se, että hän sanoo toisaalla Suomen taantuneen mm. von Wrightin ja Jaakko Hintikan vaikutuksesta ”filosofiseksi kehityksmaaksi, paikaksi jossa filosofiaksi hyväksyttiin vain loogis-analyttisten lasihelmipelien pelaaminen” (”Vain sisällyksetöntä leikkiä kaavoilla ja keinotekoisilla merkeillä?”, 158), ja väittää (toisessa kirja-arvostelussa), että ”filosofia-niminen oppiaine käytännössä lakkautettiin useimmista yliopistoista ja sen tilalle perustettiin suojatyöpaikkoja loogikoille ja uraltaan

suistuneille matemaatikoille” (“Tiedeuskovainen ripittäytyy”, *niin & näin* 2/2004, 156-157; tässä 157). Tällaiset loanheitot eivät ansaitsisi vakavaa huomiota, elleivät ne kontekstualisoisi – ikävällä, kyseenalaisella tavalla – Tontin sinänsä ansiokasta yritystä elvyttää hermeneutiikan harrastusta Suomessa.

[14] Moni Wittgenstein-tuntija tosin pitäisi sanaa ”oppijärjestelmä” ongelmallisena *Filosofisten tutkimusten* yhteydessä.

[15] Vrt. Pihlström, *Naturalizing the Transcendental*, erityisesti luku 1.

Kirjoittaja on Helsingin yliopiston teoreettisen filosofian dosentti ja yliopistonlehtori.